

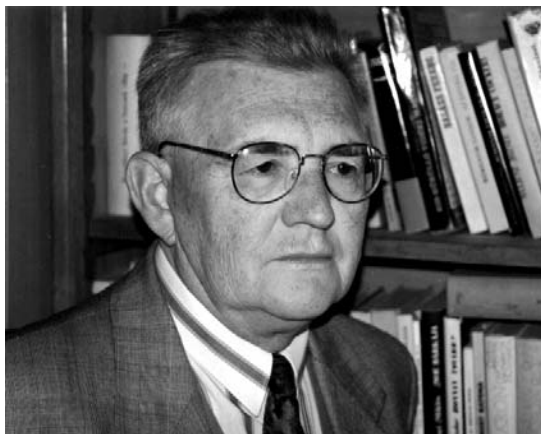
„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Sohasem éreztem száműzetésnek az egyetemet”

BESZÉLGETÉS ILIA MIHÁLY IRODALOMTÖRTÉNÉSSEL

Ilia Mihály irodalomtörténész – ahogyan közelmúltban elhunyt pályatársa, Czine Mihály fogalmazott – a folyóirat nélküli főszerkesztő. Lassan negyedszázada, hogy Balogh Edgár A „kisebbségi humánus” nézőszögéből című esszéjét nem engedte megjelenni a pártcenzúra, s ezért távozott a politikai viharok ellenére is Kelet- és Közép-Európa közötti híd szerepet vállaló Tiszatáj éléről. Tizenhét éven át kötődött a folyóirathoz, amelyben első írása, Az ötvenéves Holnap emlékezete 1958 szeptemberében jelent meg. 1965-től 1971-ig a versrovat vezetőjeként, 1971–72-ben főszerkesztő-helyetesként, 1972-től 1975-ig főszerkesztőként igyekezett az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági irodalmat is bekapcsolni a magyar irodalom vérkeringésébe, s a Szegeden megjelenő lapból a legrangosabb szerzők bevonásával mértékadó, országos jelentőségű orgánumot formálni. A 65. születésnapját idén ünneplő Ilia Mihály ma is óriási tekintélynek örvend az irodalmi életben. Nemcsak tiszatájás múltjának és annak köszönhetően, hogy a JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén tanítva magyartanár

generációk sorát bocsátotta útra, miközben századunk magyar irodalmának oktatásával iskolát teremtett, hanem annak is, hogy a világ majd' minden szegletére kiterjedő baráti kapcsolatai révén évtizedek óta naprakészen nyomon követi az egyetemes magyar irodalmat. Szobájának polcain a környező országokban és az emigrációban élő szerzők művei már akkor ott sorakoztak, amikor ezt a politika még nem nézte jó szemmel. A rendszerváltás után a Magyar Művészetért Díjjal, a Nyitott Társadalomért Alapítvány

díjával, a Déry Tibor-jutalommal, a Soros-életműdíjjal, a Széchenyi-díjjal és Szeged díszpolgári címével ismerték el munkásságát. Ilia Mihállyal tápai gyerekkoráról, meghatározó professzorairól, a tisztatájas évekről és a tanításról is beszélgettünk.

- Tanár úr, mennyiben játszott szerepet tápai gyerekkora abban, hogy érdeklődése az irodalom felé fordult?

- Tápé ugyan ma már Szeged része, de mi azt szoktuk mondani: kicsillötte magát a város és odacsatlakozott a faluhoz, ami nyolcszáz évig önálló tudott maradni. Tápai parasztcsaládban születtem, kiterjedt rokonságunk volt harmincnégy unokatestvérrel. Apám és anyám családja is rendkívül intenzíven élte meg a rokoni kapcsolatokat, ennek jegyében telt a gyermekkorom. Külön meg kellett tanulnom, kit hogy hívnak. Kit kell ángyónak, sógornak, nénémnek, szülémnek, nagyszülémnek, nagyanyámnak hívni. Én még egy nagyon hagyományos paraszti társadalom világában nőttem fel. Tápé katolikus falu, a magyar néprajztudomány - Bálint Sándortól a Szegedi Fiatalokig - jó gyűjtőterepnek tudta, mert sok minden érintetlenül megőrződött ott. 1945-ig a tápaiak alig-alig házasodtak más faluba, és a katolikusokon kívül csak néhány zsidó kereskedő élt a településen.

- Mi volt az oka ennek a befelé fordulásnak?

- Részben a vallásosságuk, részben a földművelés belterjessége. A tápaiak nem nagyon kereskedtek. Hagyományosan díszített viseletük a városban is megkülönböztette őket. Tömörkény és Móra írják: lehet látni, hogy melyik a tápai paraszt. Másképp viselkedik, másként öltözik, másként díszíti a házat. Ebben a sajátos paraszti kultúrában nevelkedni azt jelentette, hogy biztonságot éreztem a családban, a faluban. Tápén mindenki mindenkit ismert. Nem térferegphetett egy ötéves gyerek anélkül, hogy ne kérdeztek volna rá, hová megy, mit csinál. Ötven méterre volt a Tiszától a házunk, ezért már négy-öt éves koromban megtanítottak úszni. Azt hiszem, el is pusztultunk volna, ha nem barátkozunk meg időben a Tiszával. Az iskola mellett laktunk, ezért már iskolás korom előtt jól ismertem a kántortanítót. Csóti Mihálynak hívták, a tanítói lakása is ott volt a szomszédunkban, nagyon szeretett bennünket. Ma is jól emlékszem arra, amikor azt mondta nekünk: Meghalt Móricz Zsigmond, aki a magyar parasztkról írt könyveket, így rólatok is. Hallatlan érdekes volt számomra, hogy van valaki, aki a mi falunkkal foglalkozott. Később, amikor gimnazista lettem, olvastam is Móricz írásait. A Rózsa Sándort is, amiben külön fejezetet szentelt Tápénak. Csóti Mihály nagyon jó tanító volt, döntő szerepe volt abban, hogy az irodalom, a történelem és általában a nyomtatott betű iránt kezdtem érdeklődni. Anyai nagyapám, Bodó Imre mesélő ember volt, Katona Imre ki is adta egy mini kötetben a történeteit Tápai tündérmesék címmel. Volt neki egy kis tékája néhány kötettel, köztük Petőfi verseivel. Nagyanyámnak pedig énekeskönyvei voltak, mert nagyon szeretett énekelni a templomban. Én is gyakran vele mentem, ma is emlékszem némelyik akkoriban tanult egyházi énekre. Már az iskola előtt forgattam ezeket a könyveket, és megtanultam olvasni. Mindezek mellett meghatározó élmény volt a II. világháború is. Nagy gazdasági udvarunk volt sok jószággal, a katonák jöttek-mentek, és gyakran állomásoztak ott. Az egyik visszavonuló csapat egy könyvtörtéredéket hozott magával, amit otthagyt nálunk. Belevetettem magam, fantasztikus dolgokra leltem, többek között A Hét című folyóirat bekötött 1896-os, millenniumi számaira.

– *Kincsesbánya lebetett.*

– Tényleg az volt, elképesztően gazdag olvasnivalót kínált. Később az egyetemen teljesen elképedtek a tanárain, amikor például Szabóné Nogáll Janka novelláit emlegettem, ugyanis a korabeli divatos nőírók novellái is megjelentek Kiss József folyóiratában. De értékes könyvekre is bukkantam ebben a hátrahagyott gyűjteményben, például Kodolányi János *Julianus barátjára*. Ezekre is rávettem magam, és később, amikor apámék beírtak a szegedi Klauzál gimnáziumba – a mai Radnótiba –, sokat profitáltam az olvasmányaimból.

– *Fontosnak tartották a családjában, hogy taníttassák a gyerekeket?*

– Lehetőséget szerettek volna adni a kiemelkedésre. Az unokanővéreim között is volt, akiből tanár lett. Szeged közelsége azt jelentette, hogy nem okozott olyan nagy anyagi megterhelést még a kisebb földdel rendelkező tápai parasztembernek sem, hogy a gyermekét középfokú oktatásban részesítse. Tápén nem volt sok gyerek, a kicsi föld miatt a családok legfeljebb két-három gyereket vállaltak.

– *Milyen útravalót adott a Klauzál gimnázium?*

– Óriási szerencsém volt, hogy oda írtak, mert nagyon jó tanáraink voltak. A gimnázium igazgatója Gallé László, a világhírű zuzmószakértő volt. Az ő hatására egy ideig biológus akartam lenni. Hogy mégsem az lettem, abban nagy szerepe volt Vág Sándornak, a magyartanáromnak, aki még Adyt, Juhász Gyulát és József Attilát is jól ismerte. Első kézből, élményszerűen beszélt a tankönyvek holt anyagáról. Adyval, Juhász Gyulával és Szabó Dezsővel még nagyváradi tanár korában találkozott, később a debreceni zsidó gimnáziumban tanított, és a háború után került Szegedre. Másik magyartanárom a rendkívül felkészült és nagy tudású Für István volt, aki tankönyveket is írt. A történelmet Papós Mihály tanította, aki történelmi regényeket olvastatott a diákjaival. Matematikát a későbbi egyetemi tanár, Huhn Péter oktatta. A Klauzál gimnázium polgári szellemű iskola volt, büszkéek voltunk rá, hogy ott tanulunk. Gyalog jártam be Tápéről. Öt kilométer oda, öt vissza. Erős, vasalt bakancsban vidáman mentem a Tisza-parton. Akkoriban járt még arrafelé a villamos, de az pénzbe került volna. Az iskola humánus, a társadalom és a város felé forduló szelleme, és az iskolai önképzőkör is közrejátszott abban, hogy a bölcsészkart választottam. Talán furcsa volt ez abból a tápai környezetből, amelyben nem volt nagy tisztessége az irodalomnak, az íróknak. Bár a nadrágos ember, az orvos és tanító tudását mindig megbecsülték a tápaiak. A parasztemberek jól ismerték Bálint Sándort, tudták, hogy Móricz is járt Tápén. Ismerték a Rózsa Sándorról szóló írásait is. Nem voltak büszkéek rá, hogy Rózsa Sándor a lopott, rablott holmijainak egy részét Tápén rejtette el. Második felesége, Bodó Katalin – akivel már nem kötött törvényes házasságot – a családom anyai ágának tagja volt. Amikor Rózsa Sándort végleg letartóztatták, őt Tápéra zsuppolták vissza. Szégyellte ezt a falu, az emberek nem beszéltek róla. Noha a tápai nagyon zárt faluközösség volt, mindig voltak nyúlványai a világba. Nagyapám Bécsben volt katona, anyai nagyapám pedig Bosznia-Hercegovinában szolgált. Amikor hazajöttek, a másfajta szemléletet is magukkal hozták. Anyai nagyapám később orosz hadifogságba került, elég jól megtanult oroszul. Kisgyerekkorában cseregyerek volt egy szerb családnál, ezért szerbül már azelőtt is értett. Idősebb korában álmában hol német, hol orosz vagy szerb szavakat mondott. Engem is megtanított egy szerb mondókára, amit a mai

napig tudok. A század első felében Tömörkénytől és Mórától Juhász Gyulán át Radnótiig, Buday György csoportjáig sokan kijártak Tápéra. A tápaiak különlegességét, az erős ö-ző nyelvjárást, a gyékényszövést, a sajátos tápai díszítőművészetet szerették. Miközben zárt volt a falu, mégiscsak nagyon erős volt a világgal való kapcsolata. Románok úsztatták le a fenyőt a Tiszán, és Tápén várták meg, hogy legyen szabad hely a szegedi fűrésztelepen. Bejártak élelmet venni a faluba, ezért gyakran lehetett román szót is hallani. Tápé tehát tudott arról, hogy létezik a világ, és voltak is kapcsolatai vele. Ezzel a kapcsolattal, ezzel a szocializációval és kiemelkedési vágygal indulhattam útnak.

– *Az egyetemi évek mit jelentettek, kik voltak a meghatározó professzorai?*

– 1953-ban magyar szakon kezdtem az egyetemet. Óriási szerencsém volt, mert még azzal az idős tanárgárdával találkozhattam, amelyik a két világháború között is tanított. Olyan tanáraink is voltak, akik még József Attilát és Radnótit tanították. Mézős Gedeon – akinek a nagyapja még Petőfit is tanította – a magyar nyelvtörténet legkiválóbb előadója volt. Majd' leestünk a székről, amikor Koltay-Kastner Jenő – aki akkoriban a magyar tanszéken tanított, mert nem volt olasz oktatás – arról beszélt, hogy 1912-ben Bergsont hallgatta Párizsban. Illyés Gyula teóriáját, hogy a magyar irodalom néhány kézfogas – Illyés ismerte Madarász Józsefet, Madarász ismerte Petőfit, Petőfi Vörösmartyt, Vörösmarty Kazinczyt stb. –, pillanatok alatt át tudtuk érezni. Klemm Antal Imre – aki papi emberként a magyar mondattan és a finn kapcsolatok kiváló képviselője volt – tanított bennünket finn nyelvre, Kalevalára, mondattanra. Nyíri Antal professzor a nyelvtörténet kitűnő előadója volt. Halász Előd nemcsak a germanisztikát tanította, hanem Arany balladáiról vagy Madách Tragédiájának első színéről is vagy fél éven át beszélt. Nem voltam történelem szakos, de időnként bejártam a legjobb történelem előadásokra is. A néprajz is érdekelt, Bálint Sándor a tápai öntudatot tudományosan is fölnevelte bennem. Egyetemi társammal, Juhász Antallal meg is írtuk a tápai gyékényszövést tárgyi és néprajzi leírását, majd később több szerzővel közösen monográfiát adtunk ki Tápéről. Az egyetemi éveim 1953-tól 1957-ig a legrosszabb politikai időszakban teltek, ugyanakkor a leggazdagabb hagyományt kaptam a történelemviselt professzoraimtól, akiknek egy része Kolozsvárról jött Szegedre. Amikor a Turku melletti Saloban egy helytörténeti múzeumban megláttam Emil Sätälé finn nyelvtankönyvét, és elmeséltem a vendéglátóimnak, hogy Sätälé az én nyelvészprofesszorom barátja volt, megdöbbenve néztek rám. Emil Sätälé szent ember a finn nyelvészetben, erre megjelenik valaki Szegedről, s azt állítja, hogy a tanára Sätälé barátja volt. Tanított Baróti Dezső is, aki Radnóti jó barátja volt. Ha fellapoztuk a Radnóti-kötetet, Baróti Dezsőnek ajánlott verset találhattunk benne. Mindezt mi olyan lelki adománynak tekintettük, amit soha semmi más nem pótolhatott. Egyetemi hallgató koromban Baróti Dezső, majd Péter László elkezdtek Juhász Gyula műveinek kritikai kiadását összeállítani, és a munkálatokba hallgatóként engem is bevontak. Negyvenkét évvel ezelőtt, ugyanebben az egyetemi szobában kezdtem el egyfajta filozofiamunkát. Juhász Gyula 1937-ben halt meg, a kritikai kiadáshoz a XX. század első harmadának folyóiratait, napilapjait alaposan át kellett tanulmányoznunk. Emiatt a XX. századdal mátkáztam el. A forradalom után 1957-ben az oktatóink többsége börtönbe került, leváltották vagy disszidáltak. Az egyetem után Mezőkovácsházára kaptam kinevezést, akkoriban nem nagyon szerették, ha a friss diplomások bent maradnak az egyetemen. Akkor tért vissza romániai kutatóútjáról Keserű Bálint, akit hall-

gató koromból már ismertem, mert Koltay-Kastner Jenő mellett órákat tartott nekünk. Az ő hívására néhány nap után feleségemmel együtt – aki egyébként évfolyamtársam volt – visszajöhettünk Mezőkovácsházáról Szegedre. Így lettem gyakornok az egyetemen.

– *A következő évben, 1958-ban jelent meg első írása a Tiszatájban, és ha jól tudom, akkoriban járt Erdélyben is.*

– 1959-ben – abban az évben, amikor a kolozsvári Bolyai Egyetemet egyesítették a Babeşsel – egy vagy két hónapos akadémiai úttal Juhász Gyulát mentem kutatni Erdélybe. Volt egy Nagyváradon bemutatott elveszett egyfelvonásosa, amit megpróbáltuk a levéltárakban megkeresni. Nem sikerült. Bukarestbe is el kellett mennem, mert az erdélyi lapok egy részét csak ott kaphattam meg. Máramarosszigeten is jártam, ahol Juhász Gyula Nagyvárad előtt tanított. Erdélybe nem teljesen ismeretlenül mentem, mert tanárain, Mészöly Gedeon, Nyíri Antal elbeszéléséből tájékozott voltam.

– *Kikkel találkozott Erdélyben?*

– Akkor kevés íróval találkoztam, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal kolozsvári irodalomtörténész barátaim révén ismerkedtem meg. Kolozsvárott meglátogattam a Jancsó családot is. Jancsó Elemér egyetemi tanár volt, jártam a könyvtárában, ahol József Attila dedikációkat mutatott a kiváló filoszsal, Engel Károllyal. Nagy élmény volt ez az erdélyi út, mert sok mindent megtudtam az erdélyi magyarság életéről. Később az egyetemi doktori disszertációm a nagyvárad irodalmi társaságról, A Holnapról és az ugyanezzel a címmel 1908-ban és 1909-ben megjelent antológiáról írtam. A Trianon után nemzetiségi létbe került magyarság sorsával ennek kapcsán is találkoztam.

– *Hogyan került kapcsolatba a Tiszatájjal?*

– Fiatalabb kollégám, későbbi kedves szerkesztőtársam, Kovács Sándor Iván révén, akivel egy szobában dolgoztunk az egyetemen. Ő már a kritikai rovatba dolgozott, amikor megkért, hogy a sok beérkező nem kért kéziratot olvassam el, és írjak vissza bölcs tanácsokat. Ennek az lett a hozadéka, hogy együtt haladtam egy nemzedékkel, amelynek több tagjából később költő, prózaíró vagy kritikus lett. Az egyetemen mindig figyeltem arra, hogy mit írnak a hallgatóim, tehetségesek-e vagy sem. Megmagyarázhatatlan, hogy ezek az írogató társaságok általában hullámban jöttek. Mindig volt egy trupp, Veress Miklóskéé, Szepesi Attiláéké, Bakáéké, Zalán Tiboréké, Gécziéké. Nem minden évfolyamban alakult ki ilyen csapat. A Tiszatájnál később rám bízták a versrovat, majd az örökség rovat vezetését, végül pedig a számléltérát végigjárva főszerkesztő lettem. Az egyetemet sohasem hagytam ott, éreztem, hogy nem lehet az irodalmat annyira vállalni az embernek, hogy a polgári foglalkozását föladjon. Abban a korszakban nem volt életbiztosítás a folyóirat szerkesztése.

– *Ebben az időben indult legendás levelezése?*

– A Tiszatáj vidéki lap volt, rossz telefonvonallal, ezért nagyon fontosnak tartottam a levelezést a szerzőkkel. A szerkesztőnek az a dolga, hogy állandóan reflektáljon a kéziraatra. Kérjen, bíztasson, visszautasítson. A levél valahogyan a beszélgetésnél is személyesebb. Nem tudom miért, sohasem szerettem utazni, ezért a levelezéssel biztosítottam a kapcsolattartást. A levelezés személyhez szóló, bizalmas, kedves hangja is minden bizonnyal hozzájárult, hogy jelentős írókat lehetett a lap számára megnyerni. Nem minden vidéki folyóirat mondhatta el magáról, hogy kéziratot adtak neki a kor

legnagyobb költői. Ez nem jótétemény volt, hanem a szövetség, a barátság megpecsétélése. Ha erre jártak, mindig megkerestek bennünket. Még Illyés Gyula és Weöres Sándor is bekopogtatott időnként.

– *Arra nem gondolt, hogy a levelezését kötetbe szerkesztve megjelentesse?*

– Nem szeretek leveleket közölni, mert nem azért születtek. Biztosan nagyon fontos kortörténeti, irodalomtörténeti, kapcsolattörténeti dokumentumok, amelyekben sok, a korabeli politikára, cenzúrára vonatkozó anyag, információ található. A kutatás biztosan fel is fogja majd használni ezeket is, mert a manipulált nyomtatott sajtó korában a magánlevelezés fontos kiegészítő információkat tartalmazhat. Persze valamiképp maga a levelezés is manipulált, hiszen nem mindenkihez ugyanazzal a bensőséggel, őszinteséggel, kitárulkozással közeledik az ember. En, aki inkább irodalomtörténész vagyok, tehát nem irodalomelmélettel vagy az új irodalmi iskolákkal foglalkozom – bár nagyon sok volt tanítványomnak ez a szakterülete, ezért kötelességből is elolvasom, próbálom megérteni –, nagyon fontosnak tartom a dokumentációt. Az irodalmat kortörténeti, művelődéstörténeti, ha tetszik antropológiai, szociológiai anyagnak tartom, ezért megismerésében a levelezés is döntő jelentőségű lehet. Mégsem vagyok híve annak, hogy például Weöres Sándor hozzám írt leveleit publikáljam, mert nem kérdeztem meg, hogy beleegyeznek-e. Nincsenek is rendezve ezek a levelek, bár mindet megőriztem. Hatalmas zsákokban otthon hevernek. Egy vidéki tanárember buzgalmáról adhatnának képet, hogy jó szerzőket szerezzen a lapnak, fiatalokat fedezzen föl, a szomszédos országok magyarságával tartson kapcsolatot, reflektáljon az írásokra. A mai irodalomban nagyon hiányzik a reflexió. Könyvek panganak el, mert megjelennek, és nem születik kritika róluk. Én ma is mindig elpirulok, ha találkozom egy új verssel, és úgy megyek el mellette, hogy nem olvasom el. Azt mondom magamnak: Mihály, ki olvassa el, ha te sem? A szerkesztőnek babusgató-pátyolgató embernek kell lennie. Az írók kicsit hasonlítanak a színészekre. Többnyire exhibicionisták, sértődékenyek. Mire ezt a szerkesztői magatartást kialakítottam, addigra megváltam a Tiszatájtól. Ma már biztosan nem is tudnék lapot vezetni, mert pénzt kell hozzá szerezni, pályázatokat kell írni, és nem csak a szerzőkkel kell foglalkozni.

– *Ma úgy értékeli, a Tiszatáj Kelet felé és a határon túli magyarok felé fordulásával roppant fontos szerepet vállalt akkoriban az irodalmi életben.*

– A hivatalos irodalompolitika nagy ingerültséggel fogadta ezt, mert a szocialista táboron belül jegyzékváltások is előfordultak egyes írások miatt. Óriási szervezőmunkát igényelt a határon túli szerzők bevonása, hiszen még a honorárium kifizetése is komoly nehézségekbe ütközött. Olyan írás meg sem jelenhetett a Tiszatájban, amit az adott ország cenzúrája nem hagyott jóvá. Ezért különböző trükköket kellett kitalálnunk. Például ha Farkas Árpád a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörben közölt egy verset, amit csak ott olvastak, akkor már mi is közölhattük, hiszen Romániában már megjelent. A jugoszláviai magyar irodalmi élettel állandóan vitatkozott a hazai, az Új Symposion köré csoportosuló alkotók időnként ki voltak tiltva Magyarországról, s maga a lap sem mindig jöhetett be. Visszatekintve úgy gondolom, a Tiszatáj létevel, szerkesztési elveivel, azzal a törekvésével, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy létezik egy nem egységes, de egyetemes magyar irodalom, jó szolgálatot tett. Ugyanakkor a nem tisztán esztétikai írásokban – például Für Lajos *Milyen nyelven beszélnek a székelemek* című elhíresült tanulmányában – felhívta a figyelmet arra is, hogy nemcsak palesztin kérdés van, hanem magyar is. A környező országokban élő magyarság története

nyolcszáz éven át azonos volt a megkisebbedett ország magyarságának történetével. Úgyanakkor emlékeztettünk arra, hogy történelmi múltunk jelentős tárgyi, szellemi értékei vannak az elcsatolt területeken. Nem akarta a Tiszatáj – mint ahogyan egyetlen magyar folyóirat sem – elfogadtatni ezt a szomszédos országok uralkodó nemzeteivel, szerb, román vagy szlovák hivatalosaival, de tudatosítani és jelezni szeretne volna, hogy nem feledkeztünk meg róluk. Mert a politika bizony gyakran megfélemlített. Elmondták a díszbeszédeket, a szlenget, s azzal minden el volt intézve. Ebből a hiányérzetből indítottuk el a Most–Punte–Híd sorozatunkat is. Szerettük volna a szomszédos országok nem magyar irodalmával, kultúrájával is megismertetni az olvasóinkat. Ha nem tudjuk, mik a szomszédos irodalmak főbb irányai, mit írnak, hogyan élnek, milyen szokásaik, ünnepeik vannak, akkor állandóan ki vagyunk téve annak, hogy megsértjük őket. Mindennek a megismerésére legjobb az irodalom. Abban minden benne van. Ahogyan Jókai írásaiban benne van a XIX. századi magyarság, úgy a kortárs szerb, román vagy szlovák szerzők írásaiban is benne van népük élete, gondolkodásmódja. Tudom, hogy ez reménytelen vállalkozás, ami száz éveket tart, de ha sohasem kezdjük el, akkor mindig megmaradnak az előítéleteink. Mindig igyekeztünk a szomszédos népek irodalmából is ízelítőt adni. A szomszédos országok magyarságával való foglalkozásunk természetes velejárója volt a velük élő nemzetek irodalmának bemutatása is. Úgy éreztük, nem tehetjük ellenségeinkké őket. Gyakran túlzásba is vittük ezt a kapcsolatjátékot, mert biztosak voltunk benne, a feszültségeket nem lehet arisztokratizmussal, kultúrfőlény-koncepcióval enyhíteni. Tudomásul kell vennünk a történelmet, de nem viselhetünk magunkban történelmi sértettséget. A történelem olyan ravas, hogy mindig kimódol valami tragédiát, ami miatt haragudnunk kellene a másokra. Ha ezt csináljuk, akkor sohasem lesz vége, és évszázadokig tartó bibliai gyűlöletek ébrednek föl. Persze tudom, hogy nem sokat javítottunk a kapcsolatokon. Szerkesztő társaimmal sokszor mondogattuk, hogy munkánknak van egy titkos hozadéka, ami az embereknek ritkán adatik meg: zsenikkel találkozhattunk: Pilinszkyvel, Weöres Sándorral, Szilágyi Domokossal vagy a magyar tudomány- és művelődéstörténet éppen 75 éves tudósával, Vekerdi Lászlóval.

– *A Tiszatáj versrovatának vezetőjeként az Ön érdeme volt több fiatal szerző, többek közt Baka István felfedezése is.*

– Baka különleges személyiség volt. Roppant érzékeny, nagyon zárkózott. Amikor itthon volt, rendszeresen hozta az írásait. Egyszer előfordult, hogy eltelt két hónap, és nem közöltem a verseit, mire levelezni kezdett Leningrádból, és újabbakat küldött, amik már jobbak voltak. Baka az első pillanattól abszolút tehetségesnek látszott, a verstant is megtanulta. Azonnal ráérezett, hogy mihez, milyen versforma illik. A nyugatosok óta és Weöres Sándort, Szilágyi Domokost leszámítva nem volt olyan költő, akinek a rímkészlete olyan félelmetes lett volna, mint az övé. Petri Csathó Ferenc is jó rímkészlettel rendelkezett, de ő kicsit könnyedebb, játékra hajlamosabb volt. Baka mindig komolyan meggondolta a dolgait. Magyar–oroszlakosként Vörös László szemináriumára járt, ő szólt nekem, hogy van egy hallgatója, akinek nézzem meg az írásait, amelyek egészen kitűnőnek bizonyultak. Baka Pista a személyes beszélgetésekben nem nagyon nyílt ki, leveleiben azonban sokkal őszintébb volt. Gondolom, ő se hitte, hogy cenzúrázzák a leveleinket, mert olyanokat írt Leningrádból, amikért nem dicsérték volna meg.

– *Hogyan zajlottak ezek a megfigyelések, levélfelbontások? Pontosan tudták, hogy mi történik?*

– A legtöbb dologról csak azután szereztem tudomást, miután megkaptam a Történeti Hivataltól a III/III-as megfigyelésekről a 230 gépelt oldalnyi rám vonatkozó anyagot. Arra hamar rájöttünk, hogy a leveleinket felbontják, mert a visszaragasztások nem voltak tökéletesek. A villamoson egyszer megállított egy rendőrségi ember, s azt mondta, hallotta, hogy utazni akarok Franciaországba. Ezt az információt csak a Magyar Műhelyesekkel való levelezésemből vehette. Annyira naivak voltunk, hogy azt hittük, nincs lehallgató készülék a szerkesztőségben. Biztosan más szerkesztőségeket is figyeltek, de a Tiszatájnak olyan erősek voltak a külföldi magyar kapcsolatai, hogy fontosnak tartották a folyamatos titkos ellenőrzést. Borbándi Gyulával, Határ Győzővel és Faludy Györggyel is leveleztünk, úgy gondoltuk, úgyis tudják rólunk, hogy nagyon fontosak számunkra ezek a kapcsolatok, ezért nem is titkoltuk. Nem követtünk el semmit, legfeljebb megírtuk, milyen nagy baj, mekkora hiánya a magyar irodalomnak, hogy Faludy nincs itthon. Amerikai emigránsokkal is leveleztünk, akiknek az itthoni szerepeltetése nem volt kívánatos. Nem adtunk le tőlük kéziratot, mert az azt jelentette volna, hogy azonnal elbocsátanak bennünket.

– *Mi okozta a legnagyobb meglepetést, amikor elolvasta a III/III-as iratokat?*

– A körüljártság. Amint kiléptem a kapun, már tudták. Nem a személyekre viselkedésük utalások döbbsentettek meg a legjobban, mert tudom, hogy a családjukkal, állásukkal megszoríthatták az embereket. Annak idején beszéltem olyan egyetemi hallgatóval, aki elmondta, felkeresték, hogy az óráimról jelentéseket készítsen. Amikor megtagadta, kizárással fenyegették. Szerencsénk volt, mert akkoriban olyan párttitkára volt az egyetemnek, aki megvédte ezt a hallgatót. Meglepetés volt számomra, hogy az egyetemen, otthon és a szerkesztőségben is teljesen körül voltunk zárva. A jelentésekben utcai jelenetek leírását – hová megyek, kivel beszélek – olvashattam. Megdöbbsentő volt mindezzel szembesülni, mert ezt akkor nem éreztem. Tudtuk, hogy szemmel tartanak bennünket, de azt álomban nem gondoltam volna, hogy a szerkesztőségben, az egyetemi szobámban és otthon is lehallgatnak. Ezekből az iratokból egy tökéletes karkai világ tárul elém. Illyés Gyula verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* a valósághoz képest szépirodalmi, esztétikai produktum. Amikor az ember magáról olvas egy ilyen jelentést, beleborzong, hogy hajszálon múltak dolgok. Még a nyolcvanas években is azt írták az egyik jelentésben rólam és a szakmai, irodalmi baráti körömről, hogy a hatalom megragadása a célunk. Ezen ma már csak mosolyogni lehet, de akár az egyetemről is kirúghattak volna emiatt. Szerencsére Aczél György úgy gondolta, jó lesz nekem az egyetem, ott el leszek zárva. Aczél azonban nem tudta, milyen az egyetem. Itt mindennap száz ember elé állok a katedrára. Nem kell politizálnom, elég egyszerűen csak elmondanom, hogy az egyik mű miért jó, s a másik miért nem. Minden évben ötven-száz magyar szakos tanárt bocsátott ki a bölcsészkar, akikkel teli van szórva az ország. Ha csak negyedrészüket vitte tovább, amit a lelkükre kötöttem, akkor már nyertem. Az egyetemet sohasem éreztem száműzetésnek, talán még meg is növelte a hatékonyságát annak a szándéknak, hogy jó iránymutatást adjak a hallgatóimnak. Ezekben a jelentésekben persze az is szerepelt, hogy az emigráció irodalmát kölcsön adom a hallgatóimnak. Utólag elárulhatom, hogy Jugoszlávián keresztül minden emigráns szépirodalmi és politikai kiadványt be tudtunk hozni. Sem-

milyen célunk nem volt ezzel, egyszerűen tudni akartunk róluk, mert Borbándi Gyula monográfiáitól Határ Győző filozófiai írásaiig és regényeiig nagyon komoly dolgok jelentek meg Nyugaton. Ezek a magyar irodalom részei voltak, s ha valami nem szervül időben, nem kerül be a köztudatba, akkor ez később csak óriási erőfeszítések árán sikerülhet. Ki tudja, hogy milyen jó költő volt Fáy Ferenc? Faludy György óriási szerencséje, hogy életben van, hazajött és fizikailag megjelenhetett. Nem volt véletlen, hogy amikor először járt Szegeden az Auditorium Maximumban, hatszáz ember fogadta. A hallgatóink tudták, ki Faludy. És nem a Villon-átdolgozásaiból ismerték, hanem kezükbe adtuk a műveit. Annak is meg volt a lehetősége, hogy lebukunk. Egyszer kiment Bécsbe egy kirándulócsoporthoz, könyveket akartak behozni, de lebuktatták őket. Egy-egy ilyen eset persze lelkiismeret-furdalást okozott a tanároknak, de nem hazudhattunk nekik. A tanár mindennap odaáll a katedrára, a fiatal emberek szeme pedig olyan, mint a röntgen. Mindenkit átvilágítanak, és rögtön észreveszik, ha nem őszinte.

- A Tiszatájától való távozásáról már sokszor, sokan kérdezték, ezért nem is az ismert történetre lennék kíváncsi, hanem inkább arra, visszatekintve hogyan látja, jól döntött-e, amikor felállt a főszerkesztői székből?

- Amikor 1975-ben megváltam a Tiszatáj szerkesztőségétől, nem hittem, hogy tizenöt év múlva ekkora változás lesz Magyarországon. Fontosabbnak tartottam, hogy menjen a lap tovább. Tudtam, hogy Olasz Sándorék fenntartják azt a kapcsolatrendszert, ami addigra kialakult a lap körül, hiszen ők is részt vettek a kiépítésében. Nekem maradt az egyetem. Nem hiszem, hogy a magyar szellemi élet nagy veszteséget szenvedett azzal, hogy megváltam a Tiszatájától. Tanultam párttörténeteket, tudtam, hogy akit egyszer megpecsételnek, az ugyanabban az érásban soha többet nem juthat szerephez. Legfeljebb rehabilitálják, miután kivégezték. Szerencsére futott tovább a Tiszatáj szekere, az idők is változtak, új nemzedékek léptek föl. Úgy gondoltam, ha ott maradok, nagy „gyapálásoknak” teszem ki a folyóiratot. Ez egy évtized múltán így is bekövetkezett.

- Úgy érezte, távozása az egyetlen jó megoldás?

- Biztos voltam benne, ez az egyetlen út, hogy a Tiszatáj megmaradjon. Családos ember voltam, feleségem középiskolában tanított, gyerekeink iskolások voltak. Az egyetemet olyan helynek tartottam, ahová visszavonulhatok, ahol tovább dolgozhatok. A szobám polcain ott sorakozott a külföldi magyar irodalom, a tanítványaim szakdolgozatokat írtak, doktori disszertációkat készítettek. Az oktatói munkámban jól kamatoztathattam a Tiszatáj szerkesztőségében szerzett tapasztalatokat.

- Állítólag pályatársa, Czine Mihály mondta, hogy Ilia Mihály mindvégig folyóirat nélküli főszerkesztő maradt.

- Kéziratokat továbbra is hoztak hozzám. Főleg a fiatalok. De olykor-olykor a régi szerzőim is elküldték írásaikat elolvasni. Sok lapnál van olyan szerkesztő – Füzi Lászlótól Olasz Sándorig –, aki tanítványom volt, így el tudtam juttatni hozzájuk, figyelmükbe tudtam ajánlani a jó írásokat. Ez nem igazi szerkesztői munka, egyszerűen a tanár kötelessége olvasni, biztatni, nem biztatni. Bármilyen kicsi ország is Magyarország, kapcsolatok nélkül nagyon nehéz föltűnni az irodalomban. Egy fiatalembernek pedig nincsenek kapcsolatai. Beküldött kéziratokkal pedig nem nagyon foglalkoznak a folyóiratok. Ha valaki odaszól, ír pár ajánló sort a mű érdekében, akkor jobban oda-

figyelnek rá. Ma már persze ez sem működik, dzsungel van, amiben elsüllyedhetnek a tehetségek, ha nem figyelnek fel időben rájuk, hiszen a kenyérkereset fontosabb lehet, mint az írás.

– *Mennyire követte nyomon a Tiszatáj működését?*

– A szerkesztőség ma is megtisztel azzal, hogy mindig megkapom a folyóirat legfrissebb számát. Olvasom, figyelek az írásokra, a szerzőknek olykor reflektáltam is. Azt azért be kell vallanom, a laptól való elszakadásom nem ment lelki törés nélkül. Egy nagy megrázkódtatás elraktározódik az idegekben. Asztmás lettem.

– *Pszichoszomatikus tünet lehetett?*

– Biztosan. Egy ismerős ajánlására elmentem Levendel Lászlóhoz Budakeszire, aki alkoholistákkal és asztmásokkal foglalkozott. Amikor megvizsgált, és nem talált semmit, megkérdezte, mit csináltam az utóbbi időben. Amikor elbeszéltem neki a Tiszatáj-ügyet, azt mondta, ez az oka a köhögésemnek. A szervezet, mint biológiai egység egy nagy lelki megrázkódtatástól megbomolhat. Nem múlt el nyomtalanul a Tiszatáj-tól való távozásom a baráti kapcsolatokban sem. Elhidegülésekkel, a döntésem másféle értelmezéseivel is találkoztam. Ma úgy látom, a Tiszatáj megőrizte a külföldi magyar irodalommal való intenzív kapcsolatát. Nagyon megnövekedett – és ezt az új szerkesztőség javára lehet írni – a helyi szellemi erők bevonása. Nekünk még az volt a feladatunk, hogy a helyi dilettantizmust kiszorítsuk a lapból. Ma viszont a helyi irodalmi és tudományos erők legjavát be tudja vonni a szerkesztőség, miközben megőrizte országos jelentőségű irodalmi lap voltát. Az utóbbi években Olasz Sándor főszerkesztő ilyen irányú erőfeszítései eredménnyel jártak. Én egyébként mindig elzárkóztam attól, hogy bíráljam az utódjaimat, mert egészen más szituációban dolgoznak. A tanítványaimnak is gyakran mondtam: tagadjatok meg, ne utánozzatok.

– *Ma is naprakészen figyel a szegedi szerzők írásaira?*

– Olvasom őket. Nagyon gazdagnak tartom a mai „szegedi” irodalmat. Jó, hogy van Darvasi, Podmaniczky, és közöttük sok más karakterű alkotó is található, Tarnai Lászlótól Horváth Dezsőig. Nagyon jónak találom azt is, hogy ezt nem nevezhetjük regionális, szegedi irodalomnak, egyszerűen csak arról van szó, Szegeden élnek ezek a szerzők. Finnországban egy turkui író is a nemzet klasszikusa lehet. Magyarországon pedig ami Budapesten kívül van, arra gyakran azt mondják: vidéki, regionális. Darvasi bebizonyította, hogy nincs regionalitás, vagy ha van, akkor arról csak jó értelemben lehet beszélni. Egyébként is, a metropoliszok irodalma kezd kimenni a dívatból és a regionalitás felértékelődik. Gondoljunk csak az északi népek feljövőben lévő, egyre érdekesebbé váló kis irodalmára. Az emberiség számára a sajátosság mindig érdekesebb, mint az azonosság.

– *Mennyire jelentettek jóvátételt Önnek azok a rangos díjak, amelyeket az elmúlt évtizedben vehetett át?*

– Az ember számára jólesik, ha megsimogatják a fejét. A díj valami ilyesmi. A József Attila-díjat kivéve valamennyi kitüntetésemet 1989 után kaptam, tehát meg lehet az a titkos meggyőződés, hogy valamit én is tettem a bekövetkezett változásokért. A Széchenyi-díj indoklásában például az szerepelt, hogy iskolateremtő tanári munkásságomért kaptam.

– *Milyen tervei vannak, milyen témán dolgozik mostanában?*

– Van egy kis munkacsoportunk, ami külföldi magyar irodalommal foglalkozik. Én már jövő ilyenkor nyugdíjas leszek, ezért nem tudom, mi lesz a sorsa. A külföldi magyar irodalom új generációi természetesebben szervülnek az egyetemes magyar irodalomba, mint a korábbiak, akiket a politika elzárta ettől a kapcsolódástól. A szegedi egyetem is teli van erdélyi doktorandusokkal. Valami megváltozott, az együttműködés művekben megnyilvánuló vetülete roppant izgalmas lehet. Szerencsére vannak már végzett hallgatóink, akik ezt kutatják. A következő években szeretnék Tömörkényvel is foglalkozni. Részben Lengyel András biztatására az utóbbi időben újra kezdtem olvasni a műveit, és meggyőződésem, hogy ha volt a századelőn regionális parasztnovella-irodalom, akkor annak a klasszikusa Tömörkény. Elképesztő dolgokat tudott ennek a vidéknek az emberéről, és megírni is nagyon jól tudta.

Hollási Zolt

